Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review
10 (1) 2010: 371-382

GEÇMİŞTEN BUGÜNE ÇEVREYE SOSYOLOJİK YAKLAŞIM *

PAST TO TODAY SOCİOLOGICAL APROACH TO ENVIRONMENT

Doç. Dr. Nurşen ADAK, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, nadak@akdeniz.edu.tr

ÖZET

Bu makalede, geçmişten günümüze toplum-çevre ilişkileri irdelenerek, değişen toplumda çevreyle ilgili değişen paradigmalar incelenmiştir. "Doğa"dan "sosyal"in ayrılması konusunda ısrar eden Durkheim, Marx, Weber gibi klasik sosyologlar doğal ve fiziksel çevreyle çok az ilgilenmişlerdir. Ancak onların teori ve kavramları doğa-çevre ilişkisinin anlaşılmasında ardıllarına ilham kaynağı olmuştur. Endüstri toplumlarında doğayı dikkate almayan insan merkezli paradigmalar egemen olmuştur. Ancak bu toplumlarda çevreyle ilgili sorunların giderek artması, kalkınma ve gelişme merkezli modernleşme teorilerine tepki olarak postmodernizm, yeni ekolojik paradigma, risk toplumu gibi çevreye ilişkin alternatif sosyolojik kavramsallaştırmaları ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak toplumlar değişmiş buna bağlı olarak çevreyle ilgili sosyolojik yaklaşımlar da değişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, toplum, paradigma

ABSTRACT

In this study, the changing paradigms regarding the environment within the changing society are investigated by exploring the society-environment relations within a historical perspective. The classical sociologists such as Durkheim, Marx and Weber, who insisted on the separation of the "social" from the "nature", were interested in natural and physical environment at a very low level. However, their theories and concepts have been a source of inspiration for their successors in the understanding of nature-environment relation. In the industrial

* Bu makale 6. Ulusal Sosyoloji Kongresinde sunulan "Geçmişten Bugüne, Modernden Postmoderne Çevreye Sosyolojik Yaklaşım" başlıklı bildirinin geliştirilmiş halidir.

societies, paradigms which are focused on individual and which do not pay attention to the nature have prevailed. Nevertheless, due to the rise in the problems related to the environment, alternative sociological conceptualizing with regards to the environment such as postmodernism, a reaction to the modernization theories focused on progress and development, new ecological paradigm and risk society have emerged. Therefore, societies have changed and the sociological approaches with regards to environment also have changed.

Key Words: Environment, society, paradigm

1. GİRİŞ

Sosyal bir bilim olarak sosyoloji neden çevre konusuyla ilgilenir? Bu sorunun cevabı bazı sosyologları da içeren pek çok kişi için net değildir. Çok genel bir ifadeyle sosyoloji insan gruplarını ve sosyal ilişkileri incelerken, tersine çevre insani olmayan olarak tanımlanır ve bu nedenle de disiplinin dışındadır yani sosyoloji sosyal dünyadan farklı bir şekilde tanımlanan çevreden ayrı olarak insan toplumları ile ilgilenir. Benton ve Redclift (1994, s. 3) bunu yirminci yüzyılın başlarında sosyoloji biliminin gelişimini kuşatan tartışmalarla yakından alakalı bulur. Diğer akademik disiplinlerden ayrılarak sosyolojinin ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkması tartışmasında, ilk sosyologlar "doğa"dan "sosyal"in ayrılması konusunda ısrar ederler. Bu, özellikle sosyal olgunun açıklanması amacıyla sıklıkla kullanılan biyolojinin etkisine karşı çıkmayı sağlar. Benton bu mirası doğa fobisi (natura-fobia) olarak tanımlar. Genelde çevre, toprak, su, hava kirliliği gibi çevre sorunlarını içerdiği için popüler anlayışla doğal bilimlerin konusu olarak algılanır. Doğa bilimlerinin bu ciddi konuya kendini adamada anahtar bir role sahip olmasına karşın bu konu sosyal bilimler için de hayati bir öneme sahiptir (Cudworth, 2003, s. 14). Dunlap (1980) sosyal bilimler ve sosyolojinin biyofiziksel çevreyi reddetmesini iki temel faktöre bağlar:

1. Sosyal bilimlerin kökleri, insanları doğadan ayrı ve üstünde kabul eden insan merkezci batı düşüncesine dayanmaktadır.
2. Bu disiplinler ekolojik zorlamaların daha henüz göze çarpmadığı bolluk döneminde gelişmişlerdir.

Nirun, her canlı organizmanın yaşayabilmek için çevresine uyum sağlamak zorunda olduğunu belirtir ve bu uyumun önce biyolojik sonra da fiziki çevrede sağlandığını ileri sürer. Tarihin ilk dönemlerinden beri insanoğlu, yaşaması için temel biyolojik ihtiyaçlarını fiziki çevreden karşılamaktadır. Doğal çevre üzerine inşa edilen her sosyal yapı sosyal hayat alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal hayat alanı doğal çevre üzerinde insanların birlikte yaşamaları ile somutlaşır. Toplum, doğanın üzerine kurulmuştur. Bu nedenle, toplum doğanın dışında düşünülemez ve toplumsal yaşam, insanın doğayla ilişkisi çerçevesinde başlamıştır (Dinçer, 1996, s. 35).
Bu çalışma toplum-çevre bağlantısını kurarak tarihsel süreç içerisinde değişen toplumla birlikte çevreye ilişkin sosyolojik kavramsallaştırmaların nasıl değiştiğini

ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çevreye ilişkin sosyolojik yaklaşımlar klasik sosyoloji teorileri, 20.yüzyıl sosyoloji teorileri ve 1980 sonrası yeni teorik gelenekler olmak üzere üç farklı kategoride değerlendirilecek, zaman içerisinde toplumların çevreyi algılayışlarının nasıl farklılaştığı tartışılacaktır.

2. DEĞİŞEN TOPLUMDA DEĞİŞEN ÇEVRE KAVRAMSALLAŞTIRMALARI

Her toplumun kendine özgü bir üretim tarzı, yaşam ve düşün biçimi vardır. Bunlar da toplumun kültürel değerleri, iş-güç ve ilişki biçimleri, artı değer ve artı değerin paylaşımı gibi çeşitli sosyal faktörlerle yakından ilgilidir. Toplumların doğayla ilişkilerinde bu sosyal etkenler belirleyici olmuştur. Toplumlar değiştikçe toplumların doğa kavramsallaştırmaları da değişmiştir. Harper tarihsel olarak toplumların evrimini incelemiş ve üç evreden söz etmiştir. Bunlar: Avcı toplayıcı toplumlar, tarım toplumları ve endüstriyel toplumlardır. Harper her toplum tipinin doğa ile olan ilişkilerini açıklayan ve meşrulaştıran egemen paradigmaları tanımlamış ve her toplum tipinin doğa ile kendine özgü bir ilişki biçimi yarattığını ve toplumun egemen paradigmasının bu ilişki biçimini meşrulaştırdığını ifade etmiştir (Tuna, 2001b, s. 11). Paradigma, bir bilim adamı topluluğunun üyeleri tarafından paylaşılan inançların, değerlerin ve tekniklerin birleşiminden oluşan bir bilimsel modeldir (Marshall, 1999, s. 574 ve Kuhn, 1982, s. 162).

Sanayi devrimi sonucu ortaya çıkan daha çok kentsel alanlarda yaşayan endüstriyel toplumlarda toplumun refah talebi ve tüketim eğilimleri endüstriyel üretimin aşırı ölçülerde artmasına yol açmış, aşırı üretim artışı ise doğal kaynakların sınırsızca kullanımını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda endüstrileşme ile birlikte ortaya çıkan modernleşme ve kapitalizm ekonomik kalkınma, ekonomik büyüme ve toplumsal refahı en üst toplumsal değerler haline getirmiştir. Dolayısıyla ekonomik kalkınma ve büyümenin gerçekleştirilmesi için doğal kaynakların sınırsızca kullanımı zorunlu bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçlerin sonucunda doğa ile karşılıklılık ve saygı ilkesine dayalı olarak kurulmuş olan dostane ilişkiler tamamen ortadan kalkmış; doğa kendi başına bir değer olmaktan çıkarak ekonomik refahın sağlanması için sınırsızca kullanılabilecek ve sömürülebilecek bir ekonomik değer olarak algılanmaya başlanmıştır(Tuna, 2001a, s. 232).

Avcılık ve toplayıcılık, bahçecilik yaparken toplumların kullandığı bilgi ekolojik bilgiydi. Bu toplumların doğaya ilişkin bilgileri, doğrudan yaşam deneyimlerinden çıkan, nesnel kaynaklara dayalı bilgidir. Ekolojik bilgide gözlem ve yorum eş zamanlıdır ve araçları doğa ve biyolojik yaşamdır. Toplumsal kökenli olan sanayileşme, teknolojik gelişme ve kentleşme süreçleriyle birlikte insan topraktan uzaklaştı. Bu gelişmeler ekolojik bilgiden kopmayı getirdi, dolayısıyla doğadan uzaklaşma, yabancılaşma ve ekolojik yıkım gibi olumsuz toplumsal sonuçlar doğurdu (Öztunalı Kayır, 2003, s. 61).
Capra'ya (1992, s. 57).göre, Bacon'dan beri bilimin amacı, doğaya hükmetmek ve onu denetim altına almak oldu ve bugün baskın biçimde hem bilim hem de teknoloji radikal biçimde ekoloji karşıtı amaçlar için kullanılmaktadır. Besleyip

büyüten anlamındaki antik yeryüzü kavramı, Bacon'un yazılarında temelden değişmiş ve organik doğa anlayışı bir makine tarzındaki dünya metaforuyla yer değiştirerek Bilimsel Devrimin ardından ortadan kaybolmuştur. Batı uygarlığının daha ileriye gelişimi için son derece önemli olan bu değişim, Descartes ve Newton tarafından tamamlanmıştır.

3. SOSYOLOJİ TEORİLERİNDE ÇEVRE

İnsan yaşamının doğayla içiçeliği, insanlığın çok eski dönemlerden itibaren doğa ve insan-doğa ilişkileri konusunda görüşler ve düşünceler geliştirmesine neden olmuştur. Eski Yunan düşüncesinin, doğu felsefelerinin, ister tek isterse çok tanrılı dinler olsun farklı dinlerin insan-doğa etkileşimine ilişkin farklı uygulamaları vardır. Ancak günümüz çevre anlayışı bakımından anlamlı ilk çalışmalara 18. yüzyılın son çeyreğinde aydınlanma döneminde rastlanmaktadır (Tekeli, 2000, s. 7). Bu çalışmada çevreye ilişkin sosyolojik kavramsallaştırmalar üç kategoride ele alınacaktır:
1.Klasik sosyoloji teorileri,
2. 20. Yüzyıl sosyoloji teorileri
3. 1980 ve sonrası yeni teorik gelenekler.

3.1. Klasik Sosyoloji Teorileri

Marx, Durkheim, Weber gibi klasik sosyologların biyofiziksel çevreyi çok az dikkate aldıkları görülmektedir. Üç büyük klasik kuramcının doğal çevreye karşı sosyolojik hoşnutsuzluğu, pek çok farklılıklarına karşın sosyolojiyi psikoloji, biyoloji, ekonomi, coğrafyadan ayırma girişiminde ve sosyal olgunun sosyal nedenlerini vurgulama zorunluluğunda birleşir. Diğer bir deyimle önemli klasik kuramcıların güçlü bir şekilde bağımsız değişkenler ve açık bir şekilde bağımlı sosyal değişkenler (sosyal gelişme, endüstrileşme, sınıf bilinci, eşitsizlik, demokrasi, bürokratikleşme, devrim gibi) olarak sosyal kavramları (sosyal sınıf, güç, kültür gibi) belirgin olarak vurgulamalarıdır (Buttel vd., 2002, s. 5). Fakat yine de Çevre sosyolojisinin unsurları 19. yüzyıl sosyal düşüncesinde köklerini bulur. Marx, Durkheim ve Weber'in oldukça farklı bir bakış açısından yaptıkları çalışmaları ekolojik bileşenler olarak göz önüne alınmalıdır. Materyalist ontolojiler (Marx ve Engels örneğinde), biyolojik anolojiler (Durkheim), Darwin'in kullanımı/ evrimsel tartışma ve şemalar (Marx, Durkheim, Weber), doğa-toplum olgusu 'metabolizma' ve somut doğal kaynakların ampirik analizi veya 'çevresel' konular onların çeşitli çalışmalarının ekolojik açıdan ilişkili bileşenleri arasındadır (Buttel vd 2002, s.39).

İnsanın doğal süreçlerin evrimsel bir ürünü olduğundan hareketle, Marx ve Engels insanın/toplumun doğayı kendi amaçları doğrultusunda, yönlendirme ve değiştirme güdüsünün bilincindeydi. Bütünsel ve diyalektik bir doğa anlayışına sahip olan Marx ve Engels, toplumsal bilim alanındaki çalışmalarında sadece tutucu idealizm ve doğaüstücülükle mücadele etmediler, insanın tarih ve doğanın şekillenmesindeki yaratıcı gücünü ortaya çıkartmaya uğraştılar. Ancak

toplumsal bir varlık olan insanı aynı zamanda doğal bir varlık, doğayı ise insanın bir parçası olarak algıladılar (Demirer vd., 2000, s. 172).

Foster (2000, s. 147-148) günümüzde, Marx ve Engels'in dünya görüşünün temelinde doğanın teknoloji aracılığıyla boyunduruk altına alınması olduğu, belirli alanlarda ekolojik duyarlılık sergilemiş olsalar da Marx ve Engels'in teorik birikimlerinin teknoloji mükemmeliyetçiliğine dayandığı ve bu nedenle de ekoloji ve Marksizm'in kesinlikle uyuşmaz olduğunun yaygın olarak eleştirildiğini dile getirmektedir. Bazı yeşil çevrelere göre Marx ve Engels tarafından ortaya atılan tarihsel materyalizm, Bacon'un doğaya hükmetme nosyonunun modern dünyaya aktarılmasının aracı olarak nitelenmektedir.

Durkheim'e göre toplumlar işbölümünün basit olduğu ilkel toplumlardan işbölümünün karmaşık olduğu modern toplumlara doğru değişir. Kısacası toplumlar mekanik dayanışmaya dayalı toplumlardan organik dayanışmaya dayalı toplumlar yönünde evrim geçirirler. İlkel toplumdan uygar topluma dönüşüme, sosyal dayanışmayla düzenin bozulması ve anomi eşlik eder. Durkheim bu değişme sırasında yeni ve daha etkili dayanışmanın olduğu modern toplumları beklerken, yetersiz sosyal dayanışma ve bütünleşmenin olacağını da göz önünde tutar (Buttel, 2002, s. 40).

Catton'a göre, (2002, s. 93) Durkheim'in organik dayanışma konusundaki kuramı tüm erdemlerine karşın, günümüz ekolojik bilgi ve evrimin kullanılamazlığı nedeniyle aksamıştır. Durkheim temelde ekologların karşılıklılık olarak adlandırdığı şeyin artması için, rekabetin nasıl azaltılacağı konusunu açıklamaya çaba gösteriyordu. Belki de gerçek problem rekabeti ortadan kaldırmak değildi. Onun yerine, Durkheim'in zamanında kimsenin kavramsal olarak tanımaya hazır olmadığı gerçek dönüşüm antagonistik ilişkilerin farklı bir türünden karşılıklılığın öneminin açıklamasının yapılabilmesiydi.

3.2.20. Yüzyıl Sosyoloji Teorilerinde Çevre

Klasik sosyoloji teorilerinin çevre konusuna yaklaşımında olduğu gibi 20. yüzyıl sosyoloji teorileri de kendilerini biyolojik açıklamalardan kurtarmaya çalışırken biyolojik terminolojiye yönelmiştir. Parsons biyolojik mirasın insanın hem doğal dünyaya uymasına hem de onu değiştirmesine nasıl izin verdiğini vurgulayan, çevresel bir bağlamda sosyal evrim teorisi geliştirdi. Ancak bu potansiyel sosyolojik açıklama da marjinal elementler olarak çevresel faktörlerden ayrılarak asla geliştirilmedi (Hanigan, 1995, s. 8).

Yaşayan sistem kuramı biyolojiden türetilmiş olup, daha önce Durkheim'in yaptığı gibi Parsons'da toplum ve canlı organizma arasında bir benzerlik kurmaktadır. Parsons'ın girişimi şu noktaları gösterme çabası içindedir. Yaşayan sistemler bir çevre içinde bulunurlar ve o çevreye tepki verirler ve yaşayan bu sistem bir örgüt modelini korur ve kendi çevresinden farklı ve bazı açılardan daha istikrarlı bir şekilde taşır. Parsons, yaşayan sistemlerin kendi

çevreleriyle karşılıklı bir alışveriş içinde olan açık sistemler olarak vurgular (Dinçer, 1996, s. 38).

Çevreyle ilgili 20 yüzyıl sosyoloji kavramsallaştırmalarından Modernleşme, batılı sosyal bilimciler tarafından, tüm gelişmekte olan toplumların, batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir modeldir. Bu nedenle de zaman zaman Batılılaşmakla aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Modernleşme bir gelişme modeli olarak Egemen Batı Düşüncesinin bir bileşenidir ve pozitivist felsefeden kaynaklanır. Doğa merkezli değil insan merkezli bir yaklaşıma sahiptir, insanı üstün görür ve insan refahı ve mutluluğuna odaklanır. Bu modele göre insan refahının sağlanması açısından her yol meşru gerekli ve zorunludur. Modernleşme yaklaşımına göre çevreyle ilgili olarak ormanların yok edilmesi, doğal kaynakların sınırsızca tüketilmesi ve kirletilmesi genel olarak kabul görür. Marksist sosyalist model, az gelişmişlik modeli, bağımlılık modeli, dünya sistem modeli gibi farklı ülkelerde farklı modernleşme algılamaları söz konusuyken teorik köken olarak büyük benzerlikler vardır (Tuna, 2007, s. 195).

Roberts ve Grimes son otuz yılda dünya ekonomisinde bazı ülkelerin niçin ve nasıl gelişip zenginleşirken, diğerlerinin tuzağa düşerek belli bir konumda durgunlaştığını inceleyip Dünya Sistem Teorisini geliştirmişlerdir. Roberts ve Grimes Dünya Sistem Teorisinin önceleri çevre sosyolojinin yeşil gemi fırsatını ('green boat') kaçırmayı başardığını tartışmaktadır. Bununla birlikte son birkaç yıldır çevre sorularını Dünya Sistem Teorisiyle açıklamaya çalışsan yandaşların sayısında patlayıcı bir gelişme görülmektedir. Onlar Dünya Sistem Teorisinin sosyal teoriye yeni çevre yönelimli katkısının ne olacağının tarif etmeye yönelmişlerdir. Ayrıca onlar Dünya Sistem Teorisinin global ısınma, ormansızlaşma, kaynakların tükenmesi, su savaşımları, ozon, yiyecek ekimi, büyük fırtınaların sıklığının artması ve insanların onlardan korunması, biyolojik çeşitlilik, uluslar arası antlaşmaların uygulanması ve yasaların çıkarılması gibi çevresel konular üzerinde daha fazla baskı yapmak için potansiyel bir katkıya sahiptir (Buttel vd. 2002, s. 14). Shannon, Dünya Sistem Teorisini kültür konusunda neredeyse suskun kalırken ekonomik açıklamaları çok fazla vurgulaması konusunda eleştirmektedir (Roberts ve Grimes, 2002, s. 187).

Modernleşme teorilerini benimseyenler olduğu gibi eleştirenler de olmuştur. Modernitenin önemli sonuçlarından biri olarak doğanın düş kırıklığı, sadece bir şeyden pişman olunması değil, hem insan toplumu hem de insani olmayan dünya için bir tehlikeydi. Özellikle, doğanın dışarıdan teknik manüplasyonuna uygun olarak artan rasyonelleşme, insan yaşamının tehlikeli ve elverişli olmayan diğer alanlarını açığa vurma yönelimine sahiptir. Temel problem, doğanın geliştirdiği kurumların araçsal kullanımı, insanın sosyal ve kişisel ilişkilerini gayri meşru bir şekilde dönüştürdüğü davranış ve düşünme tarzlarıydı. Doğal çevrenin egemenliği ve sömürüsü insanların egemenliği ve sömürüsüne neden olmaktadır. Horkheimer ve Adorno'nun belirttiği gibi "İnsanlar birbirinden ve doğadan tamamen yabancılaşmaktadır ki onlar birbirlerine neden ihtiyaç duyduklarını ve birbirlerine zarar verdiklerini bilirler." (Barry, 1999, s. 86).

3.3. 1980 Sonrası Yeni Teorik Gelenekler

1980'ler sonrasında çevre sosyolojisinin gelişmesine katkıda bulunan çeşitli teorik gelenekler görülmektedir. Bu yıllarda Postmodernizm ve Beck'in risk toplumu çalışmaları dikkat çekmektedir. Ayrıca çevre konusuna alternatif bir yaklaşım sunan Yeni Ekolojik Paradigma da tartışılan konulardandır. Bu bölümde çevre sosyolojisine teorik katkıları olan bu çalışmalara kısaca değinilecektir.

3.3.1. Postmodernizm

Postmodernizm tartışmaları, modernizme tepki olarak, modernizmin eleştirisiyle başlar. Postmodern teorisyenler toplumu kendi yaşam formları olan ve onları ifade etmek için araçlar bulan bir birine yakın bir şekilde bağlanmış toplumlar ağı olarak görürler. Bu sonuç yerel, ulus altı ve bölgesel kültür için yenilenen bir ilgidir. Sürekli kurum ve örgütler ulus-devlet çatısı içinde daha fazla gizlenemez. Postmodernistler (parçalara ayrılmış) sivil toplumların açığa vurulmasıyla ilgilidir. Aklın özgürleşmesi, sömürünün liberalleşmesi veya gelişme inancı gibi büyük anlatılar yerine yerel kültür ve spesifik anlatıların farklılığını vurgularlar (Leroy ve Tatenhove, 2000, s. 192).

Postmodernizmle ilgili geniş ve karmaşık ilgi alanını üçe ayırarak incelemek oldukça faydalıdır. ***Birincisi***, mimari ve sanatta değişen stiller gibi gelişmeleri kapsayan estetik boyut, ***ikincisi***, 1970'lerin başından beri postmodern bir dönemin olup olmadığını tartışan tarihsel boyut, ***üçüncüsü*** radikal epistemolojik bağlamda bilginin ahlak ve felsefi tesisini kaplayan sorgulamadır (Gandy, 1997, s. 150). Estetik boyutuyla postmodernizm farklılık, çoğulculuk, ekolojik sürdürebilirlik ilkeleri üzerine temellenen kent ve mimari planlaması konusunda yeni yaklaşımlara sahiptir. Ayrıca endüstriyel kent toplumlarının eleştirisinden gelen 19 yy sonu Avrupa düşüncesinin mirası ve romantizme yenilenen bir ilgi söz konusudur. Tarihsel boyutuyla kapitalizmin yeniden yapılandığı ayrı bir çağ olarak postmodernizmin Neo Marksist analizi, doğadaki hızlanan değişikliklerle birlikte tanımlanmıştır. Ekolojik sürdürebilirlik ve endüstri sonrası toplumlar teziyle bir bağ kurulmuştur. Postmodernistlere göre ekolojik krizle ilgili tartışma modernleşme projesinin bir sonucudur. Ayrıca 1960'lardan sonra sosyal hareketlerden biri olan çevre hareketi de yine modernliğin sonuçlarıyla yakından ilgilidir. Postmodernist söylemde çeşitliliğin, sosyo-kültürel farklılıkların tanınması, elit pazarın talebi olan Yeşil Tüketicilik (Green consumerism) gibi tüketim modellerinin çeşitlenmesinde etkili olmuştur. Postmodernizmin epistemolojik ilgi alanı modernizmin tersine rasyonalitenin evrenselci formları ve teknolojiye şüpheyle yaklaşır. Ayrıca Postmodern söylem Gaia hipotezi ve Postmodern bilimsel formülasyonlar konusundaki post Darwin'ci evrim ve anti-kaos gibi yeni bilimsel düşüncelerin etkileri ve çevresel bozulmada modern bilimlerin rolü ve kartezyen düalizmin reddi konularında çevre söylemiyle kesişir (Gandy, 1997, s. 151).

Farklı tarihsel bir dönem olarak Postmodern dönem çevre söylemi için ciddi bir şekilde paradoksaldır. Bir taraftan sosyal ve ekonomik gelişmeler çevrenin niteliği gibi yaşam stili konularına post-materyal politik ilginin önemini artırırken öte yandan, küresel sosyal, ekonomik ve politik değişmenin altında yatan dinamik, neoliberal düzenlemeye, dünya çapında yüksek düzeyde tüketime ve çevresel kötüleşme ve global düzeyde kaynakların daha çok kullanımına yönelmektedir. Çağdaş çevre söylemi güç bela bu çatışan gelişmeleri uzlaştırmaya başlamıştır (Gandy, 1997, s. 154).

3.3.2. Risk toplumu

Toplum-çevre ilişkisi incelendiğinde, toplumların avcı-toplayıcı toplumlar, tarım toplumları ve sanayi toplumları olmak üzere kabaca üç evreden geçtiği kabul edilir. Günümüz sanayi sonrası toplumlarını bilgi toplumları ya da risk toplumları olarak adlandırmak da mümkündür. Sanayileşme ve kentleşme süreci beraberinde çeşitli riskleri de getirmiştir. İnsan-doğa ilişkisinde insanın doğayı egemenliği altına alma istemi ve doğaya müdahalesi beraberinde doğal dengenin bozulması, biyolojik çeşitliliğin azalması, iklimlerin değişmesi gibi çeşitli çevresel risk ve sorunları gündeme getirmiştir. Çevre sorunlarının neden olduğu küresel risk ve belirsizlikler üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar olsa da Ulrich Beck tarafından ortaya atılan "risk toplumu" kavramı varolan bu sorunları daha da bütüncül bir şekilde kavramsallaştırmış ve günümüz toplumlarının önemli bir özelliğine dikkat çekmiştir. İleri modern (advanced modernity) toplumlarda refahın sosyal üretimi sistematik olarak risklerin sosyal üretimine eşlik eder. Bundan dolayı üretim ve tekno-bilimselliğin tanımından kaynaklanan çatışma ve sorunlarla örtüşen kıtlığın bir toplumda dağıtıma ilişkin çatışma ve sorunlar, riskleri üretir (Beck, 1992, s.19).

Sanayileşme ve kentleşme süreci ve sonrasında yaşanan ve 20. yüzyılın ikinci yarısında doruğa ulaşan tüketim toplumunun varolan çevre sorunlarının ortaya çıkmasında önemli roller oynadığı yadsınamaz. İnsanın doğa üzerindeki egemenliğinin artması ve çıkarları için doğayı dönüştürmesinin arttığı bu süreç, çevreye yönelik tehditleri ve belirsizlikleri de artırmaktadır. Risk toplumu teorisi topluma ve kurumlarına bir eleştiri getirir. Modern sanayi toplumlarının iki önemli özelliği olan rasyonelleşme ve sanayileşmenin el ele vermesi sonucu insanoğlu doğa üzerindeki hâkimiyetini kurmuş ve doğadan gelebilecek tehlikelere karşı kendini korumaya almıştır. Örneğin büyük paralar harcayarak kendini sellerden koruyacak düzenekler kurmuştur. Ancak bu müdahalelerin farklı olumsuz yan etkileri olmuştur. Diğer yandan sanayileşme sürecinde doğaya bıraktığı tonlarca atık nedeniyle insanoğlu kendi eliyle yarattığı teknolojik felaketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda bütün bu anlatılanlar irrasyonel korkular değil, tam tersine Three Mile Island, Çernobil ve Bhopal'de kendini gösteren ve yine yeteri kadar ilgi çekemediği için bilinmeyen diğer binlerce yerde yaşanan gerçeklerdir (Cohen, 1997, s. 115-119).

Cohen'e göre (1997, s. 105-119) risk toplumu teorisinin ardındaki temel düşünce refah toplumunun ekonomik sorunların çözümünde ulaştığı başarılar sonrasında toplumsal sınıf ve sermaye birikiminin toplumsal tabakayı belirleyen temel parametre olma işlevinin erozyona uğradığı ve artık teknolojik risklerin dağılımının belirleyici olduğudur. Bu tehlikeler geçmiştekilerden üç ayrı nedenle farklıdır: Bu tehlikeler duyu organları tarafından algılanamazlar, diğer kuşakları da etkileme potansiyelleri vardır ve gerçekleşmeleri durumunda varolan mekanizmalar kurbanların zararlarını tazmin etmede yetersiz kalır.

3.3.3. Yeni Ekolojik Paradigma

Modernleşme teorisine ve Batı toplumunun insanı üstün gören dünya görüşüne alternatif olarak Catton ve Dunlap Yeni Ekolojik Paradigmayı ortaya koymuşlardır. Bu perspektife göre endüstriyel toplumun çevre sorunları, bu toplumun egemen toplumsal paradigması ile yakından ilgilidir. İnsan refahı ve mutluluğu için doğanın ve diğer canlıların sınırsızca sömürülmesine karşı çıkar. Tuna'ya (2007, s. 192) göre Yeni Ekolojik Paradigma'nın dört temel özelliği aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Yeni Ekolojik Paradigmaya göre insanlar ayrıcalıklıdır ancak bununla birlikte insanın, birçok karşılıklı bağımlılık içinde olan canlılardan birisi olarak görülmesi gerekmektedir.
2. İnsan ilişkilerinin toplumsal ve kültürel güçler tarafından ağırlıkla etkilendiği kabul edilmekle birlikte Yeni Ekolojik Paradigma insanın toplumsal yaşantısının biyolojik ve fiziksel çevre tarafından da etkilendiğinin altını çizer.
3. İnsanı üstün gören dünya görüşü insan eyleminin biyolojik ve fiziksel çerçevesini göz ardı ederken ve sosyo kültürel çevrenin belirleyici özelliğini vurgularken; Yeni Ekolojik Paradigma insan eylemlerine etkide bulunan biyolojik ve fiziksel çerçevenin önemine dikkat çeker.
4. İnsanı üstün gören dünya görüşü kalkınmanın sürdürülmesinin sınırsızlığını ifade eder. Buna karşılık Yeni Ekolojik Paradigma; insanoğlu ne kadar buluş yeteneğine sahip olursa olsun, onların bilim ve teknolojisi, termodinamiğin yasaları gibi ekolojik ilkeleri aşamaz; bundan dolayı insan toplumlarının büyümesinin kesin sınırları vardır.

Sonuç olarak Yeni Ekolojik Paradigma insan merkezli doğa kavramsallaştırmasından doğa merkezliliğe doğru bir değişmeyi ifade etse de bunun tam olarak gerçekleştiğini iddia etmek mümkün gözükmemekte. Batı toplumlarında olduğu gibi Batı dışı toplumlarda da çevresel sorunlar artarak devam etmektedir.

4. SONUÇ

İnsan-insan ve insan-doğa ilişkilerini inceleyen sosyolojinin ilgi alanlarından birisi de çevre sosyolojisidir. Ancak sosyologların doğaya ve çevreye olan ilgisi diğer pek çok sosyal olguya olan ilgiye göre çok daha geç ortaya çıkmıştır. Bunun temel nedenlerinden birisi doğa fobisi olarak da adlandırılan Durkheim gibi klasik sosyologların doğa ve fiziksel çevrenin sosyal olgu ve olaylarla ilgilenen sosyolojinin konusu olamayacağı görüşünden kaynaklanmaktadır.

Klasik sosyolojideki teori ve kavramlar doğa-çevre ilişkisinin anlaşılmasına ve ardıllarına ilham kaynağı olabilir. Weber'in rasyonelleşme teorisi, bilimsel analizler yoluyla doğal dünyanın 'büyüsünü çözme'yi kapsar. Marx'ın kapitalizm teorisi, modern ekonomik üretimin niçin savurgan ve sömürücü olduğunu gösterir. Durkheim ve diğerleri tarafından kullanılan işbölümü kavramı üretim objeleri olarak doğal olguları içerir (Cudworth, 2003, s. 125).

20. yüzyılda değişen toplumsal ve fiziksel dünya beraberinde doğaya ve çevreye farklı sosyolojik kavramsallaştırmaları beraberinde getirdi. Parsons gibi modernleşme yönelimli sosyologlar insan merkezli ve toplumların kalkınma ve refahı için doğanın göz ardı edilebileceği görüşünü benimseyen paradigmalar içinde yeraldılar.

1970'lerde çevre sorunlarına artan ilgi çevre sosyolojisine olan ilgiyi de artırmıştır. Özellikle endüstri toplumları ve fiziksel çevre ilişkisinin çevre sorunları üzerindeki etkilerinin altı çizilmeye başlanmıştır. Çevre kirliliğinin sosyal nedenleri araştırılmaya çalışılmıştır. Potmodernizm modernleşme teorisinin eleştirisiyle başlamıştır. Beck, çevresel krizlerin arttığı günümüz toplumlarını Risk Toplumları olarak adlandırmıştır. Ayrıca toplumun refah ve mutluluğu için doğayı dikkate almayan insanı üstün gören dünya görüşüne karşı çıkışlar ortaya çıkmış ve alternatif olarak Catton ve Dunlap tarafından Yeni Ekolojik Paradigma ortaya atılmıştır.

Sonuç olarak sosyolojinin konusunu oluşturan insan-insan ve insan-doğa ilişkileri toplumların yaşam ve düşün biçimlerine göre değiştikçe toplumda doğaya ilişkin hakim paradigmalar da değişmektedir. Günümüz toplumlarını ister postmodern ister risk toplumu isterse bilgi toplumu olarak adlandıralım çevresel sorunların geçmişe oranla artığı ve küresel hale geldiği pek çok bilim insanı tarafından kabul edilen bir gerçektir. Doğanın sınırsızca insan iyiliği için sömürülmesi, çevrenin aşırı tahrip edilmesi insan merkezli yaklaşımların terk edilerek doğa merkezli yaklaşımların benimsenmesinin önemini ortaya koymakla birlikte bunun tam olarak gerçekleştiğini söylemek güç gözükmektedir. Modernleşme, kalkınma ve gelişme doğanın korunması ve sürdürülebilir olmasından daha önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

Barry, John, (1999): Environment and Social Theory, Routledge, London

Beck, Ulrich, (1992): Risk Society: Towards a new Modernity, Sage, London

Buttel, Frederick H. (2002): "Environmental Sociology and The Classical Sociological Tradition: Some Observations on Current Controversies", Sociological theory and The Environment, Edit by Riley E. Dunlap; Frederick H Buttel,; Peter Dickens,; Lanham Gijswijt, , Md. : Rowman & Littlefield Publishers, 35-50

Capra, Fritjof, (1992): Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası, Çev. M. Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul

Catton, William, R (2002): "Has The Durkheim Lagacy Misled Sociology?", Sociological theory and The Environment, Edit by Riley E. Dunlap; Frederick H Buttel,; Peter Dickens,; Lanham Gijswijt, , Md. : Rowman & Littlefield Publishers, 90-115

Cohen, M.J. (1997): "Risk Society and Ecological Modernisation" Futures 29:2 ss.105-119

Cudworth, Erika, Environment and Society, (2003): Routledge, London

Demirer, Göksel; Duran, Metin; Torunoğlu, Ethem, (2000): 'Marksist Ekoloji Anlayışı Üzerine', Marksizm ve Ekoloji, Derleyenler: G.N. Demirer, M. Duran ve G. Özgür, Öteki Yayınevi, Ankara, 166-193

Dinçer Meral, (1996): Çevre Gönüllü Kuruluşları, Türkiye Çevre Vakfı Yayını

Dunlap, R. (1980): "Paradigmatic Change in Social Science", American Behavioral Scientist, C.24, Eylül/Ekim

Redclift, M; Benton T, (1994): Social Theory and The Global Environment, Routledge, London

Foster, John B. (2000): 'Marx ve Çevre', Marksizm ve Ekoloji, Derleyenler: G.N. Demirer, M. Duran ve G. Özgür, Çeviren: G. Demirer, Öteki Yayınevi, Ankara, 147-165

Gandy, Matthew, (1997): 'Postmodernism and Environmentalism: complementary or contradictory discourses?', The International Handbook of Environmental Sociology, Edit by: Michael Redclift, Graham Woodgate, Edgar Elgar Publishing Limited UK, 150–157

Hanigan, John, (1995): Environmental Sociology, Routledge, London And New York

Kuhn, Thomas S. (1982): Bilimsel Devrimlerin Yapısı, (Çev: Nilüfer Kuyaş), İstanbul: Alan Yayıncılık, Ankara

Leroy, Pieter; Tatenhove, Jan van, (2000): 'Political Modernization Theory and Environmental Politics', Environment and Global Modernity, Edit by: Gert Spaargaren, Arthur P.J.Mol, Frederick H. Buttel, Sage Publications, London, s.187-208

Marshall, Gordon, (1999): Sosyoloji Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

Öztunalı Kayır, Gülser, (2003): Doğaya Dönüş, Bağlam, İstanbul

Roberts, Timmons; Grimes, Peter, (2002): 'World-System Theory and Environment: Toward a New Synthesis', Sociological theory and The Environment, Edit by Riley E. Dunlap; Frederick H Buttel,; Peter Dickens,; Lanham Gijswijt, , Md. : Rowman & Littlefield Publishers, p. 187-194

Tekeli, İlhan, (2000): "Türkiye Çevre tarihçiliğine Açılırken", Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, Editör: Zeynep Boratav, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1-14

Tuna, Muammer, (2001a): "Çevre Sosyolojisinde Toplumsal Kurgusalcı Model, Mülkiye, Cilt: XXV Sayı: 229, 229-243

Tuna, Muammer, (2001b): Yatağan Termik Santralinin Çevresel ve Toplumsal Etkileri, Muğla Üniversitesi Yayınevi, Muğla,

Tuna, Muammer, (2007): "Çevrecilik, Tarihsel, Teorik, Felsefi Temelleri ve Küreselleşmesi", Çevre ve Politika Başka Bir Dünya Özlemi, Editör Ayşegül Mengi, İmge Kitabevi, 187-220

Copyright of Ege Academic Review is the property of Ege Academic Review and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.